

دانشگاه خوارزمی تهران

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته: روابط بین الملل

عنوان :

نقش روسیه در بحران قره باغ

استاد راهنما:

دکتر محمودلی مدرس

دانشجو :

عبدالحی آقی

شهریور ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه خوارزمی تهران

دانشکده ادبیات و علوم و انسانی

گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته: روابط بین الملل

عنوان :

نقش روسیه در بحران قره باغ

استاد راهنما:

دکتر محمدولی مدرس

استاد مشاور:

دکتر ارسلان قربانی شیخ نشین

دانشجو :

عبدالحی آقی

شهریور ۱۳۹۱

منطقه قفقاز جنوبی بعنوان یک منطقه نو ظهور بین المللی که با فروپاشی شوروی پا به عرصه وجود نهاد، با ویژگی های تنوع قومی و مذهبی، اهمیت استراتژیکی و وجود منابع انرژی از مناطق بحرانی جهان است . بحران قره باغ مهم ترین بحران منطقه ، در ابتدا بعنوان یک تنش قومی در درون جمهوری آذربایجان (شوروی) آغاز شد ، فراز هایی از یک جنگ را پشت سر نهاد و با برقراری آتش بس بین طرفین (آذربایجان و ارمنستان) در ۱۹۹۴ ، هنوز حل نشده باقی مانده است. چرا بحران حل نمی شود؟ سؤالی است که ما به دنبال پاسخ دهی به آن هستیم . به نظر می-رسد که منافع روسیه علت طولانی شدن بحران است . حل نشده باقی ماندن بحران با توجه به اینکه روسیه را بعنوان حامی ارمنستان، بطور مستقیم در منطقه درگیر می کند و همچنین برای اعمال فشار بر آذربایجان ، در راستای منافع روسیه قرار دارد . جمهوری آذربایجان از پیشگامان استقلال از سلطه روسیه بعد از فروپاشی شوروی بوده است . این کشور با برقراری روابط گسترده با نهادها و کشورهای غربی به دنبال اتخاذ سیاستی مستقل است که چنین سیاستی با منافع روسیه تداخل پیدا می کند ، از دیگر سو ارمنستان امنیت خود را به روسیه پیوند زده و در تمامی ساختاره ای روس محور منطقه حضور فعال دارد و از متحدین روسیه در منطقه است . روسیه در راستای سیاست خارجی خود در منطقه خارج نزدیک به دنبال دستیابی به جایگاه قدرت اولی است و سعی نموده تا ساختارهایی را ایجاد کند که دستیابی به چنین هدفی را تسهیل کند، ساختارهایی چون سازمان کشورهای مستقل مشترک المنافع و پیمان امنیت دست جمعی در همین راستا شکل گرفتند. عامل انرژی نیز از اهرم های مهم و تأثیر گذار دیگری در دست روسیه است که به منافع خود نائل آید.

واژگان کلیدی : قفقاز جنوبی، بحران قره باغ، تداوم بحران، سیاست خارجی روسیه، خارج نزدیک ، سیاست خارجی آذربایجان

فهرست مطالب

کلیات	۱
فصل اول : سیاست خارجی آذربایجان: تلاش برای اتخاذ سیاستی مستقل	۹
تحولات آغازین سیاست خارجی آذربایجان	۱۰
جبهه خلق آذربایجان و سیاست مستقل از روسیه	۱۳
رویکرد آذربایجان به ناتو	۱۹
موانع و پیامدهای حضور ناتو در کشورها قفقاز جنوبی	۲۲
اولویتهای ناتو در آذربایجان و قفقاز	۲۵
آذربایجان و اتحادیه گوام	۳۰
روابط آذربایجان و ترکیه	۳۶
نقش قره باغ در روابط دو کشور	۴۰

- ۴۱..... همکاری نظامی آذربایجان و ترکیه
- ۴۲..... روابط آذربایجان با کشورهای غربی
- ۴۲..... اروپا
- ۴۳..... آذربایجان و اروپا
- ۴۵..... ایالات متحده آمریکا
- ۴۵..... اهداف استراتژیک ایالات متحده آمریکا در منطقه قفقاز
- ۴۹..... روابط آذربایجان با آمریکا
- ۵۰..... نقش آمریکا در بحران قره باغ
- ۵۲..... همکاری نظامی آذربایجان با آمریکا
- ۵۵..... منابع
- ۶۰..... فصل دوم: روابط ارمنستان و روسیه
- ۶۱..... اهمیت قفقاز برای روسیه
- ۶۵..... دیدگاه امنیتی ارمنستان
- ۷۵..... روابط امنیتی ارمنستان با روسیه
- ۷۸..... عضویت در پیمان امنیت دسته جمعی سازمان کشورهای مستقل مشترک منافع
- ۷۹..... پیمان‌های نظامی و امنیتی ارمنستان با روسیه

- ۷۹.....عضویت در نیروهای مشترک واکنش سریع
- ۸۰.....امضای دو قرارداد با روسیه
- ۸۰.....امضای قرارداد همکاری هسته‌ای با روسیه
- ۸۰.....امضای قرارداد خرید تسلیحات از روسیه
- ۸۰.....عضویت ارمنستان با جامعه مشترک المنافع
- ۸۲.....روسیه و ارمنستان:بحران قره باغ
- ۸۴.....روابط اقتصادی ارمنستان و روسیه
- ۸۴.....الف)تجارت خارجی و مناسبات تولیدی
- ۹۰.....ب)روابط مالی - ارزی
- ۹۲.....ج)روابط در زمینه تنظیم امور گمرکی
- ۹۵.....چشم انداز توسعه روابط اقتصادی میان روسیه و ارمنستان
- ۹۹.....منابع
- ۱۰۲.....فصل سوم : سیاست خارجی روسیه در خارج نزدیک
- ۱۰۳.....سیاست خارجی روسیه خارج نزدیک
- ۱۰۴.....اهمیت منطقه خارج نزدیک و نگرش روسیه به آن
- ۱۱۱.....اقدامات امنیتی روسیه در خارج نزدیک

- خارج نزدیک و سیاست روسیه در این منطقه..... ۱۱۴
- روسیه و حوزه جنوبی بعد از ۱۱ سپتامبر..... ۱۱۹
- جامعه کشورهای مستقل مشترک المنافع.... ۱۲۰
- اختلافات کشورهای مستقل مشترک المنافع..... ۱۲۳
- فضای واحد اقتصادی..... ۱۲۷
- سازمان امنیت دسته جمعی..... ۱۲۸
- سازمان همکاری شانگهای..... ۱۳۰
- سازمان همکاری آسیای مرکزی..... ۱۳۵
- جامعه اقتصادی اوراسیا..... ۱۳۶
- ناتو، گسترش به شرق و واکنش روسیه..... ۱۳۸
- منابع..... ۱۴۷
- فصل چهار: انرژی، اهمیت بیشتر منطقه برای روسیه..... ۱۵۲
- اهمیت انرژی خزر..... ۱۵۳
- ناامنی در منطقه خاور میانه و خلیج فارس و توجه بیش تر به خزر..... ۱۵۷
- منابع انرژی دریای خزر..... ۱۵۹
- خطوط انتقال انرژی و مسائل آن..... ۱۶۲

- شرایط خاص ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران ۱۶۶
- خط لوله باکو - تفلیس - جی‌ان B.T.C ۱۶۹
- خطوط انتقال لوله ۱۷۲
- الف - مسیر غربی ۱۷۲
- ب- مسیر شمالی ۱۷۳
- پ - مسیر شرقی ۱۷۳
- د - مسیر جنوب شرقی ۱۷۴
- ت - مسیر جنوبی ۱۷۴
- چالش‌های موجود در مسیرهای انتقال انرژی حوزه خزر و چشم انداز آتی آن ۱۷۵
- دیدگاه کشورها نسبت به منابع انرژی ۱۷۷
- الف - کشورهای منطقه آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی ۱۷۷
- ب - دیدگاه کشورهای منطقه‌ای ۱۸۱
- ۱-افغانستان ، هندوستان و پاکستان ۱۸۱
- ۲-ترکیه ۱۸۵
- ۳-ایران ۱۸۷

دیدگاه کشورهای فرا منطقه‌ای.....	۱۸۸
الف - اتحادیه اروپا	۱۸۸
ب - ایالات متحده آمریکا	۱۹۰
رویکرد انرژی محور آمریکا در منطقه	۱۹۵
ج - چین	۱۹۶
جایگاه نفت و گاز در سیاست روسیه	۱۹۸
نگاهی به حجم ذخایر فعلی و ذخایر بالقوه نفت و گاز روسیه	۲۰۱
امکانات انتقال منابع انرژی روسیه در حوزه خزر	۲۰۲
خطوط موجود در روسیه	۲۰۳
منابع	۲۰۷
نتیجه گیری	۲۱۳
منابع و مأخذ	۲۱۶

کلیات

طرح مسأله

منطقه قفقاز بعنوان یکی از بحرانی ترین مناطق جهان پس از فروپاشی شوروی پا به عرصه روابط بین‌المللی گذاشت. این منطقه با ویژگی‌هایی همچون تعدد شدید قومی، مرز بندی‌های متداخل، تنوع زبانی و دینی شناخته می‌شود. وجود بحران‌های داخلی و منطقه‌ای نیز از شناسه‌های این منطقه است. بحران قره‌باغ در جمهوری آذربایجان، بحران اوستیای جنوبی و آبخازیا در گرجستان از جمله بحران‌های داخلی بوده که با پیشرفت روند این بحران‌ها به بحران‌هایی بین‌المللی تبدیل شدند. بحران استقلال طلبانه چچن که در قفقاز شمالی و در درون فدراسیون روسیه واقع شده نیز از دیگر بحران‌های منطقه است.

شرایط خاص جغرافیایی و ژئوپلیتیکی از جمله مسائلی است که اهمیت این منطقه را نشان می‌دهد. این منطقه با واقع شدن بین دریای خزر و دریای سیاه از طرف شرق و غرب و فدراسیون روسیه و جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در شمال و جنوب و جنوب غرب خود، اهمیت فوق‌العاده‌ای را کسب کرده است. ترانزیتی بودن منطقه و همچنین وجود منابع انرژی بر اهمیت این منطقه افزوده است. وجود ذخایر عظیم نفت و گاز در حوزه خزر و نقش خاص ترانزیتی که قفقاز در انتقال آن به عهده گرفته حاکی از این اهمیت است. هم‌اکنون دو خط اصلی انتقال انرژی خزر یعنی خطوط باکو-تفلیس-جیحان و خطوط منتهی به بندر نوروسیسک روسیه در دریای سیاه در این منطقه قرار دارند.

ورود بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای به این منطقه نو ظهور که قبلاً بخشی از یک سرزمین بودند نیز باعث شدت یابی و پیچیدگی مسائل این منطقه شده است.

وجود دولت‌های همگرا و واگرا از مرکز (مسکو) در منطقه قفقاز و در کل منطقه خارج نزدیک باعث نوعی بلوک بندی و گروه بندی دوگانه شده‌اند. وجود چنین زمینه‌ای در خود منطقه و بذل توجه قدرت‌های بزرگ منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای که هر کدام به دنبال برآورده ساختن منافع

خاص خود هستند مسائل منطقه را به گونه ای پیچیده ساخته که مباحث در هم تنیده شده و سایر حوزه‌ها مؤثر از حوزه سیاسی می باشد. در این خصوص می توان به احداث خط لوله باکو-تفلیس-جیحان اشاره کرد که با وجود اینکه بسیاری از کارشناسان مسائل منطقه و مسائل انرژی معتقد به غیر اقتصادی بودن آن داشتند، این طرح با حمایت قدرت های خارجی و به خصوص آمریکا و ترکیه اجرایی شده و به بهره‌برداری رسید.

در چنین فضای در هم تنیده ای وجود بحران های منطقه نیز عامل برهم زنده ثبات منطقه می‌باشند. کشورهایی که بحران‌ها در درون آن‌ها جریان دارند خواهان اتمام بحران ها می باشند اما جهت گیری قدرت های دخیل در بحران نقش بسیار تعیین کننده ای در حل و فصل بحران ها دارند. قدرت هایی که هر کدام با منافع خاص خود وارد بحران شده و از یکی از طرفین بحران حمایت به عمل آورده‌اند. هر چه که عده ای نیز در ظاهر سیاست بی طرفانه ای را در قبال بحران اتخاذ کرده‌اند اما در عمل در جهت حمایت از یکی از طرفین بحران‌ها حرکت می‌کنند.

بحران قره‌باغ یکی از مهم‌ترین این بحران ها در منطقه می باشد. قره باغ ناحیه ای کوهستانی در غرب جمهوری آذربایجان در ۷ کیلو متری مرز ارمنستان و ۲۵ کیلو متری شمال مرز جمهوری اسلامی ایران با ۴۴۰۰ کیلو متر مربع وسعت و حدود ۲۰۰۰۰۰ نفر جمعیت است. بر طبق آمارهای سال ۱۹۸۸، ۸۰٪ جمعیت این ناحیه را ارمنه و ۲۰٪ باقیمانده را آذریها تشکیل می دهند. این منطقه حدود ۵/۱ درصد از کل مساحت آذربایجان را تشکیل می دهد. این بحران در ابتدا به عنوان یک بحران داخلی در درون جمهوری آذربایجان از جمله وری ه ای شوروی در اواخر دهه ۱۹۸۸ نمود پیدا کرد. با عدم توان کنترل دقیق بحران که شاید هم از عدم توان شناسایی آن ناشی شده باشد، از سوی مرکز (مسکو) این بحران به آهستگی رشد پیدا کرد. بحران قره‌باغ که در ذات خود بحرانی برخاسته از استقلال طلبی قومی می باشد، در منطقه خود مختار ناگورنو- قره باغ در درون جمهوری آذربایجان واقع شده و با تصمیماتی که مسکو برای آن اتخاذ کرده از جمله تشکیل شورای اداره قره باغ و واگذاری اداره این منطقه به این شورا و سپس باز

پس گیری این اختیار از شورا، که تمامی این تصمیمات و جریانات در اوج نا کارآمدی حکومت مرکزی شوروی در حال انجام بود، در نهایت با فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان و جمهوری ارمنستان به بحرانی منطقه ای و در نتیجه ورود ب ازیگران بین المللی به آن به بحرانی بین المللی تبدیل شد. بحران در مرحله بعد در سال ۱۹۹۲ به جنگی میان ارمنستان و آذربایجان تبدیل شد؛ سپس با میانجیگری قدرت ها و سازمان های منطقه ای و بین المللی در نهایت در سال ۱۹۹۴ به آتش بس انجامید. نکته قابل توجه در روند بحران این است که در روند بحران ارمنستان توانست حدود یک چهارم از سرزمین آذربایجان را به اشغال خود در آورد که منطقه قره باغ کوهستانی نیز جزئی از آن می باشد. کم شدن چنین فضایی از قلمرو آذربایجان حدود یک میلیون نفر آواره در دست دولت آذربایجان گذاشت که به درون قل مرو اصلی آذربایجان به عقب نشسته بودند. آنچه در این تحقیق به آن پرداخته خواهد شد نگاهی به کم و کیف این بحران با توجه به نیروهای درگیر در آن می باشد.

بررسی ادبیات موجود

با توجه به اینکه بحران از جمله بحران های زنده و در حال جریان است توجهات فراوانی را از سوی تحلیل گران داخلی و خارجی به خود معطوف داشته است. در بیشتر تحلیل های صورت گرفته در مورد بحران قره باغ در ابتدا به موقعیت مکانی و جغرافیایی قره باغ بذل توجه شده و سپس نیز به قدرت های دخیل در بحران پرداخته شده است. قدرت های دخیل در بحران در ابتدا منطقه ای در نظر آورده شده و عبارت گرفته شده اند از جمهوری اسلامی ایران، روسیه و ترکیه و سپس به جایگاه قدرت های فرا منطقه و بین المللی توجه شده و این قدرت ها عبارت گرفته شده اند از ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا. هر چند نیم نگاهی نیز عده ای از تحلیل گران به سازمان های بین المللی از جمله به نقش سازمان ملل متحد، سازمان همکاری و امنیت در اروپا، ناتو و به خصوص طرح گسترش به شرق آن، سازمان کشورهای مستقل مشترک المنافع و چارچوبه های وابسته آن به رهبری روسیه و ... در بحران قره باغ داشته اند.

جلیل روشندل و رافیک قلی پور در کتاب های «ارمنستان» و «سیاست و حکومت در ارمنستان» پس از ارائه اطلاعات لازم در مورد حوزه های گوناگون سیاست و حکومت در ارمنستان به صورت فصلی جداگانه به بحران قره باغ پرداخته و به ارائه روند بحران پرداخته اند. در این رهگذر سیر حوادث بحران قره باغ از ابتدای آن که به سال های آغازین قرن بیست و در سال های ۱۹۱۷ و در جریان جنگ جهانی اول و همچنین روند استقلال طلبی ارمنه قره باغ را در سال های قدرت استالین و پس از آن به خصوص در دوران خروشچف و سال های گورباچف آورده شده است. همچنین به جایگاه و منافع قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای پرداخته شده است.

بهرام امیر احمدیان، در کتاب‌ها و مقالات مختلفی که در مورد بحران قره باغ و منطقه قفقاز به چاپ رسانیده بعد از پرداختن به موقعیت مکانی و جغرافیایی به ارائه بحثی تاریخی در مورد بحران قره باغ پرداخته و به مانند مورد پیشین به نقش قدرت های دخیل در بحران نگاهی داشته است. همچنین وی در کتاب «روابط جمهوری آذربایجان و ایران، نگاه آذری ها به ایران» از نقطه نظری نیز به تلاش های جمهوری آذربایجان برای حل و فصل بحران قره باغ با استفاده ایجاد روابط با سازمان‌ها و کشورهای غربی پرداخته شده است.

الهه کولایی نیز در کتاب ها و مقالات مختلفی که در این زمینه به نگارش در آورده به این موارد از دیدگاهی گسترده تر پرداخته است. وی در مقاله «نقش منابع نفتی در تحولات سیاسی آذربایجان» به اهمیت منابع نفتی در تحولات سیاسی و قدرت یابی دولتمردان در جمهوری آذربایجان پرداخته است و معتقد است که آذربایجان در مضیقه شدیدی برای توسعه داخلی قرار دارد و دولتمردان آذری راه کار را برای تأمین منابع مالی لازم در توسعه میدادی نفت و گاز خود می‌دانند. در این راستا آذری ها نگاهی نیز به نقش شرکت های خارجی نفتی دارند که از طریق آن‌ها بتوانند پای دولت‌های متبوع آن‌ها را نیز به تحولات داخلی آذربایجان باز کنند. در این راستا بیشترین توجه آذربایجان معطوف به دولت‌های غربی به خصوص ایالات متحده آمریکا می‌باشد.

در دیگر منابع و تحلیل های موجود در داخل نیز از نقطه نظرهای مشابهی به موضوع پرداخته شده است. از جمله موارد مطالعاتی دیگر نقش بحران ها در امنیت منطقه و همچنین ساختارهای امنیتی موجود و مورد نیاز منطقه می باشد. در این خصوص جواد حیدری در مقاله «بررسی ابعاد نظام امنیتی منطقه‌ای در قفقاز»، به ساختارهای امنیت منطقه‌ای پرداخته است.

در تحلیل‌هایی که تحلیل گران و مؤسسات غربی انجام دادند موارد مشابهی مورد مشاهده قرار می‌گیرد. اولگا آلیکیر، در کتاب «گسل های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی»، تحقیقی که برای مؤسسه رند انجام داده، به امکان سنجی تبدیل بحران های منطقه ای به جنگ و درگیری میان قدرت های منطقه ای و بین المللی در منطقه پرداخته و معتقد است که اگر یارگیری در بحران‌ها به گونه ای صورت پذیرد که منافع طرفین برآورده نشود امکان برخورد نظامی دیگری وجود دارد. اما نکته اساسی در این بحران ها این است که منافع برخی از قدرت ها از سیاسی و نظامی در بحران به منافع اقتصادی تبدیل شده است. البته هنوز قدرت هایی همچون روسیه وجود دیگر قدرت‌ها در منطقه بر نمی‌تابند.

سؤالات اصلی و فرعی

با توجه به موارد و توضیحاتی که از نظر گذشت، سؤالی که به نظر مهم جلوه می کند چرایی تداوم بحران است و آن اینکه چرا بحران قره باغ حل نمی شود؟ بحرانی که حدود ۲۴ سال از آغاز آن می گذرد و تلاش های فراوانی نیز برای حل و فصل آن صورت گرفت هنوز به حیات خود ادامه می دهد. در کنار سؤال اصلی عنوان شده سؤالات دیگری نیز به ذهن متبادر می شود از جمله اینکه نقش و جایگاه روسیه در بحران چیست و روسیه در منطقه چه نقشی را دنبال می کند؟

فرضیه پژوهش

در جواب سؤال اصلی که مطرح شد می توان به نقش و جایگاه منفی روسیه در بحران اشاره کرد و اینگونه پاسخ داد که منافع روسیه علت تطویل بحران قره باغ است . روسیه در تلاش است تا در منطقه « خارج نزدیک »^۱ بطور کل و در منطقه قفقاز جنوبی بطور مشخص تری بعنوان قدرت اول عمل کند . سیاست گریز از محور مسکو از سوی آذربایجان، روابط گسترده ارمنستان و روسیه، سیاست کلان روسیه در خارج نزدیک و نقش و جایگاه انرژی در سیاست خارجی روسیه از اهم موضوعاتی هستند که به سیاست خارجی روسیه در قبال بحران قره باغ شکل می دهند.^۱

هدف پژوهش

پژوهش حاضر در پی آن است تا با رویکردی که به جایگاه روسیه در بحران دارد به منافع و اهداف روسیه در بحران قره باغ پردازد . اهمیت پژوهش بیشتر از آن جهت است که بحران قره باغ به لحاظ مکانی نزدیک به جمهوری اسلامی ایران است و در فاصله ۲۰ کیلومتری شمال غربی مرزهای ایران قرار دارد ، همچنین طرفین درگیر در بحران از همسایگان ایران هستند و لذا آگاهی از چگونگی اهداف بازیگران دخیل در بحران و همچنین نتیجه آن می تواند برای دولتمردان کشورمان مفید باشد.

روش پژوهش و تجزیه و تحلیل داده ها

روش پژوهش در این تحقیق به صورت کتابخانه ای می باشد و در ضمن داده ها به صورت توصیفی و تحلیلی پردازش شده است.

سازماندهی پژوهش

^۱ - منطقه خارج نزدیک به سرزمین هایی اطلاق می شود که قبلاً بخشی از شوروی بودند و به دنبال فروپاشی شوروی به استقلال رسیدند و در اطراف فدراسیون روسیه قرار دارند.

پژوهش حاضر شامل کلیات و چهار فصل، نتیجه گیری و کتابنامه است . در فصل اول تحت عنوان «سیاست خارجی آذربایجان : تلاش برای اتخاذ سیاستی مستقل» ، به بررسی سیاست خارجی آذربایجان و تلاش های این دولت برای خروج از دایره اقتدار روسیه پرداخته می شود . فصل دوم نگاهی به روابط ارمنستان و روسیه در زمینه های اقتصادی، سیاسی و بخصوص نظامی -امنیتی دارد. همچنین این فصل به نگرش های امنیتی روسیه به منطقه و جایگاه ارمنستان در سیاست امنیتی روسیه در منطقه می پردازد . فصل سوم تحت عنوان «سیاست خارجی روسیه در خارج نزدیک» به منافع و اهداف روسیه در این منطقه و همچنین به روند اهمیت یابی این منطقه در سیاست خارجی و امنیتی روسیه می پردازد و فصل چهارم تحت عنوان «انرژی، اهمیت بیشتر منطقه برای روسیه» به جایگاه انرژی محور منطقه در نظام بین الملل و همچنین منافع بازیگران در منطقه از نقطه نظر انرژی در منطقه پرداخته شده است . این فصل با توجه مطالب مورد اشاره سعی در پوشش انرژی در سیاست و اقتصاد روسیه و اقدامات روسیه بر مبنای چنین زمینه ای دارد. در نهایت این پژوهش با نتیجه گیری به پایان می رسد.

فصل اول

سیاست خارجی آذربایجان: تلاش برای اتخاذ سیاستی مستقل